

dr Bartosz TOTLEBEN

Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
e-mail: bartosz.totleben@ue.poznan.pl
ORCID: 0000-0003-3187-2285

DOI: 10.15290/oes.2024.04.118.04

INSTYTUCJE PAŃSTWA A ZAWODNOŚĆ PAŃSTWA – CZY ISTNIEJE RELACJA PRZYCZYNOWO-SKUTKOWA?¹

Streszczenie

Cel – Celem głównym artykułu jest identyfikacja – na gruncie teorii ekonomii – relacji przyczynowo-skutkowej pomiędzy instytucjami państwa a występowaniem zawodności państwa. Cele szczegółowe obejmują konceptualizację zawodności państwa oraz konceptualizację instytucji państwa.

Metoda badań – W artykule zestawiono dwa główne sposoby identyfikacji relacji przyczynowo-skutkowych, tj. oparte o metody ilościowe oraz wykazywanie mechanizmów (podejście mechanicystyczne) bez empirycznego dowodzenia. Z uwagi na teoretyczny charakter artykułu wykorzystano drugie z opisanych podejść.

Wnioski – Łączne funkcjonowanie wyzyskujących instytucji politycznych oraz wyzyskujących instytucji ekonomicznych zwiększa ryzyko występowania zawodności państwa, głównie z powodu wzmacniania siły grup interesu i z powodu zjawiska pogoni za rentą. Instytucje o charakterze włączającym zmniejszają to zagrożenie.

Oryginalność/wartość/implikacje/rekomendacje – Instytucje państwa, z uwagi na potencjalne występowanie tzw. „błędnego koła” oraz „koła sukcesu”, mają kluczowe znaczenie dla ograniczania zawodności państwa. Umożliwienie obywatelom uczestnictwa w procesach politycznych, demokratycznej kontroli władzy i nakładania na nią ograniczeń, a także zapewnienie równego dostępu do rynków w długim okresie sprzyjają szybszemu wzrostowi i rozwojowi gospodarczemu.

Słowa kluczowe: zawodność państwa, instytucje państwa, instytucje polityczne, instytucje ekonomiczne

¹ Artykuł wpłynął 9.07.2024, zaakceptowano 6.11.2024.

Autor dziękuje Uczestnikom drugiej edycji Międzynarodowej Konferencji Forum Myśli Instytucjonalnej pt. „Institutions and Survival. Challenges for Sustainability” za cenne uwagi i komentarze, które przyczyniły się do poprawy pierwotnej wersji tekstu.

STATE INSTITUTIONS AND GOVERNMENT FAILURE –
IS THERE A CAUSAL RELATIONSHIP?

Summary

Purpose – The main aim of this article is to identify, based on economic theory, the causal relationship between state institutions and government failure. The specific objectives include the conceptualization of government failure and state institutions.

Research method – The article compares two main methods of identifying causal relationships: those based on quantitative methods and those demonstrating mechanisms (a mechanistic approach) without empirical evidence. Due to the theoretical nature of the article, the second approach is employed.

Results – The combined operation of extractive political institutions and extractive economic institutions increases the risk of state failure, primarily due to the strengthening of interest groups and the phenomenon of rent-seeking. Inclusive institutions reduce this risk.

Originality/value/implications/recommendations – State institutions, due to the potential occurrence of the “vicious circle” and the “virtuous circle,” are crucial in limiting government failure. Enabling citizen participation in political processes, democratic control, and limitation of power, as well as ensuring equal access to markets, promote faster growth and economic development in the long term.

Keywords: government failure, state institutions, political institutions, economic institutions

JEL classification: E02, O43, B41

1. Wstęp

Współczesne państwa borykają się z licznymi wyzwaniami, które mogą prowadzić do różnych przejawów ich zawodności. W literaturze przedmiotu istnieje wiele definicji i koncepcji dotyczących tego zjawiska, które odnoszą się zarówno do niezdolności państwa do wypełniania swoich podstawowych funkcji (np. zapewniania bezpieczeństwa), jak i do sytuacji, w których interwencje państwowe nakierowane na korygowanie zawodności rynku przynoszą więcej szkód (kosztów) niż korzyści (zysków). Celem niniejszego artykułu jest identyfikacja – na gruncie teorii ekonomii – relacji przyczynowo-skutkowej pomiędzy instytucjami państwa a występowaniem zawodności państwa. W szczególności artykuł koncentruje się na analizie instytucji ekonomicznych i politycznych oraz opisie ich wpływu na stabilność i efektywność funkcjonowania państwa. Do instytucji tych należą m.in.

wolność gospodarcza (możliwość swobodnego i równego dostępu do rynków, zarówno od strony popytowej, jak i podażowej) i wolność polityczna (rozumiana często jako zapewnianie biernego oraz czynnego prawa wyborczego, a także kontroli władzy przez obywateli). Wprowadzenie do analizy ekonomicznej instytucji państwa oraz ich wpływu na zjawisko zawodności jest nie tylko interesujące na gruncie teoretycznym, ale także praktycznym. Pozwala bowiem na lepsze zrozumienie mechanizmów prowadzących do nieefektywności w zarządzaniu publicznym oraz identyfikację potencjalnych obszarów wymagających interwencji.

2. Konceptualizacja zawodności państwa

Termin „zawodność państwa” nie jest jednoznacznie definiowany w literaturze przedmiotu [Cojanu, Popescu, 2007], a jego rozumienie zależy od przyjętej definicji samego państwa. Daną organizację można określić – za Georgiem Jellinkiem [1921] – państwem, jeśli jest ona korporacją osiadłego ludu, która wyposażona jest w bezpośrednią i samorodną władzę zwierzchnią. Istnienie państwa określają łącznie trzy cechy: (1) posiada określone terytorium, (2) posiada względnie stałą ludność oraz (3) posiada zdolność do sprawowania władzy. Weber [2002] uzupełnia tę definicję o posiadanie monopolu na używanie przemocy (przymusu) na terenie kraju – bez tego władze państwowe nie są w stanie ani skutecznie bronić granic przed agresją zewnętrzną, ani sprawować kontroli oraz nakładać ograniczeń (w tym m.in. efektywnie egzekwować obowiązków podatkowych (por. Fjeldstad i in. [2018])).

W naukach społecznych – lub wężziej: w naukach ekonomicznych – ogólne analizy na temat wpływu państwa na sytuację społeczno-gospodarczą prowadzone są najczęściej na dwa sposoby. Jednym z nich jest wskazywanie na rolę państwa w gospodarce w zależności od prezentowanej szkoły ekonomicznej i przyjętych założeń teoretycznych (np. Szarzec [2013]), zaś drugim – określanie zadań państwa oraz zakresu jego obowiązków. Spośród wielu koncepcji zadań państwa szczególnie interesujące i użyteczne dla realizacji celu artykułu są dwie z nich: państwo jako dostarczyciel dóbr/usług oraz państwo jako instytucja korygująca zawodności rynku.

Dostarczanie dóbr i usług – jak wskazują m.in. Zartman [1995] oraz Rotberg [2004] – jest obowiązkiem państwa. Dyskusyjne jednak, jakie dobra i usługi i w jakim stopniu powinny być dostarczane, aby z jednej strony poprawiać dobrobyt społeczeństwa i jakość życia, a z drugiej – aby nie doprowadzić do nadwyżek podaży na wybranych rynkach oraz uniknąć efektu wypychania inwestycji i inicjatyw prywatnych. Jak bowiem wskazują Cooter i Ulen [2009], sytuacja, w której państwo decyduje się na dostarczanie dóbr wyłączalnych z konsumpcji oraz konkurencyj-

nych w konsumpcji (tzw. czystych dóbr prywatnych), jest „kosztownym błędem”, a efekt netto dla dobrobytu jest ujemny. Postulowany obowiązek dostarczania usług obejmuje głównie sektor bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego [Engerer, 2011], edukacji [Levin, 1988] oraz służby zdrowia [Carande-Kulis i in., 2007], zaś wśród dóbr wskazuje się przede wszystkim na dobra o charakterze infrastruktury publicznej [Proag, 2021].

Drugie podejście – tj. państwo jako instytucja korygująca zawodności rynku – traktuje państwo jako aktywnego w gospodarce gracza, którego zbiór zadań jest zdecydowanie bardziej rozległy [Barr, 2016]. Uzasadnienie ingerencji państwa w mechanizm rynkowy obejmuje przede wszystkim sytuacje, w których rynek nie dostarcza społecznie pożądaných rozwiązań lub – jak wskazuje Arrow [1951] – w których nie zachodzi optymalna alokacja zasobów w sensie Pareto², co określa się jako zawodność rynku (ang. *market failure*). Źródeł tych zawodności upatruje się przede wszystkim w zawodności konkurencji (lub w tendencji do monopolizacji wybranych rynków), istnieniu dóbr publicznych, występowaniu (głównie negatywnych) efektów zewnętrznych, a także niepełnej informacji bądź asymetrii informacji. Zgodnie z tym podejściem to na państwie spoczywa odpowiedzialność za dostarczenie regulacji prawnych³, finansowanie bądź wytwarzanie wybranych dóbr i usług (co zawiera się także w koncepcji państwa jako dostawcy dóbr i usług) oraz dokonywanie transferów (co podkreśla się w pracach z zakresu polityki społecznej, m.in. Barr [2016] oraz Kamiński [2022]).

Mając na uwadze powyższe rozważania, można przeprowadzić próbę konceptualizacji zawodności państwa. W najszerszym ujęciu państwo określane jest jako zawodne (zawodzące) lub upadłe (ang. *failure / failed states*), gdy traci monopol na używanie przemocy na swoim terenie, a także przestaje spełniać funkcje, w celu realizacji których zostało powołane [Totleben, 2018, s. 41]. Mianem zawodności państwa⁴ (zgodnie z anglojęzycznym określeniem *government failure*) określa się także sytuacje, w których państwo jest stabilne w sensie zapewniania

² Definicja ta wynika – przez zaprzeczenie – z koncepcji Arrowa o optymalnej alokacji, zgodnie z którą „doskonała konkurencja połączona z równowagą rynkową (zrównaniem popytu i podaży) przy odpowiednim dostosowaniu cen zapewnia społeczne optimum (w sensie Pareto – dop. autora)” [Arrow, 1951, s. 508]; por. także: Debreu [1951].

³ Jedną z najbardziej znanych regulacji jest postulowanie wprowadzenia tzw. podatku Pigou, którego celem jest równoważenie występujących negatywnych efektów zewnętrznych [Pigou, 1932].

⁴ W polskiej literaturze termin „zawodność państwa” używany jest głównie w kontekście *government failure* (m.in. Lipowski [2002], Baszyński i Kańduła [2010]), Wojtyna [2001]), zaś „upadłość państwa” w kontekście *state failure* (m.in. Szpak [2015], Totleben [2017]).

bezpieczeństwa oraz systemu prawnego, ale działania sektora publicznego ukierunkowane na korygowanie zawodności rynku przynoszą więcej szkód niż korzyści [Balleisen, Moss, 2010]. Przytoczone definicje nie są ani komplementarne, ani substytucyjne, a ich zamienne używanie może prowadzić do błędnych wniosków.

W dalszej części artykułu „zawodność państwa” rozumiana będzie jako *government failure*, tj. nieefektywna ingerencja państwa w mechanizm rynkowy.

3. Instytucje państwa

Wskazuje się na wiele potencjalnych przyczyn występowania zawodności państwa oraz zawodności rządu, wśród których na szczególną uwagę zasługują szeroko rozumiane kwestie instytucji państwa. Jak wskazuje Ratajczak [2011], ekonomia instytucjonalna, pomimo zastrzeżeń metodologicznych, może być i jest właściwa do opisu tego typu zjawisk, szczególnie z uwagi na swoje interdyscyplinarne podejście.

Instytucje państwa można rozumieć – za Northem [1990, s. 3] – jako pewnego rodzaju „reguły gry” (lub bardziej formalnie: wymyślone przez człowieka ograniczenia), które określają fundamentalne zasady konkurencji oraz kooperacji. W zbliżony sposób instytucje państwa definiuje Hodgson [2002, s. 294], który określa je jako trwałe systemy ustanowionych i przyjętych reguł i konwencji społecznych, które przyczyniają się do ustrukturyzowania relacji pomiędzy podmiotami. W literaturze przedmiotu proponuje się wiele rodzajów i podziałów instytucji, jednakże w dalszej części uwaga zostanie skupiona na dwóch z nich, tj. instytucjach formalnych i nieformalnych, a także instytucjach włączających i wyzyskujących.

Instytucje formalne to wszelkie reguły, które są stanowione na mocy prawa, spisane (skodyfikowane) oraz narzucone ludziom do przestrzegania. Co istotne, system prawny (m.in. przez kodeks cywilny oraz kodeks karny) określa także potencjalną karę za ich nieprzestrzeganie. Fiedor [2015] wskazuje, że reguły te obejmują przede wszystkim system praw własności, prawo (stanowione i normatywne) oraz regulacje. Z kolei instytucje nieformalne to nieskodyfikowane reguły kształtujące *de facto* większość [Gruszevska, 2017, s. 40] zachowań społecznych. Helmke i Levitsky [2004, s. 727] podkreślają, że są to zasady podzielane przez społeczeństwo, które powstają ewolucyjnie i przekazywane są poza oficjalnymi kanałami. Do takich norm należą m.in. niepisane reguły, normy społeczne i konwenanse. Ich nieprzestrzeganie nie wiąże się z konsekwencjami karnymi, ale może powodować chociażby społeczny ostracyzm. Odmienna jest także dynamika zmian poszczególnych instytucji. Williamson [2000], dokonując podziału analiz społecz-

nych na poziomy, wskazuje, że instytucje formalne (takie jak reguły gry, prawa własności, sądownictwo, biurokracja) zmieniają się w horyzoncie czasowym od 10 do 100 lat, zaś czas potrzebny na zmianę instytucji nieformalnych (takich jak kultura, przesady, wierzenia religijne) to nawet od 100 do 1000 lat.

Podział na instytucje włączające i wyzyskujące został zaproponowany przez Acemoglu i Robinsona, a spopularyzowany w książce *Dlaczego narody przegrywają* [Acemoglu, Robinson, 2014]. Autorzy odchodzą od podziału instytucji na stanowiące (bądź nie) przez prawo, a skupiają się na ich wpływie na sytuację społeczno-gospodarczą i – w dłuższym okresie – na stabilność państwa. Dodatkowo wprowadzają podział na instytucje ekonomiczne i polityczne. Instytucje ekonomiczne to wszystkie zasady i ograniczenia, które wpływają na warunki gry rynkowej, zaś instytucje polityczne wskazują na możliwość, sposób oraz częstotliwość wyboru władzy, a także jej uprawnienia, obowiązki i ograniczenia.

Ekonomiczne instytucje włączające (ang. *inclusive economic institutions*) charakteryzują się zapewnianiem i skutecznym gwarantowaniem praw własności prywatnej obywatelom, przestrzeganiem prawa, dostarczaniem dóbr i usług publicznych niezbędnych do działania rynku, a także równego dostępu do rynku, zarówno od strony podażowej, jak i popytowej (co nazywane jest niekiedy „równym boiskiem”). Ekonomiczne instytucje wyzyskujące/wyłączające (ang. *extractive economic institutions*) nie posiadają wymienionych wyżej cech, czego częstym objawem jest przejmowanie nadwyżek ekonomicznych przez nieproduktywne podmioty.

Polityczne instytucje włączające (ang. *inclusive political institutions*) upowszechniają władzę w społeczeństwie, gwarantują możliwość uczestnictwa w procesach politycznych (zarówno czynnie, jak i biernie) oraz skutecznie nakładają ograniczenia na rządzących. Z kolei instytucje polityczne wyzyskujące/wyłączające (ang. *extractive political institutions*) charakteryzują się minimalną dystrybucją władzy do społeczeństwa (lub w ogóle jej brakiem), co wyklucza możliwość efektywnej kontroli władzy przez obywateli. Konsekwencją jest znaczne utrudnienie pokojowej zmiany władzy, a także – przy silnym aparacie przymusu – powszechne ignorowanie potrzeb obywateli.

4. Badanie relacji przyczynowo-skutkowych w naukach ekonomicznych

W naukach ekonomicznych w ostatnich latach prym wiodą opracowania o charakterze ilościowym. Cox i Wermuth [2004] wskazują na trzy poziomy badań relacji przyczynowo-skutkowych w naukach empirycznych: poziom zerowy (ang. *zero-level causality*), poziom pierwszy (ang. *first-level causality*) oraz poziom

drugi (ang. *second-level causality*). W badaniach zerowego poziomu stwierdza się statystyczny związek (lub bardziej formalnie: brak niezależności) pomiędzy zmiennymi z wyraźnie zidentyfikowaną kolejnością wpływu (od przyczyny do skutku), której nie da się wytłumaczyć innymi zmiennymi. Badaniem zerowego poziomu mogą być analizy prowadzone z wykorzystaniem testów przyczynowości w sensie przyczynowości Grangera⁵ [Granger, 1969]. W badaniach pierwszego poziomu porównuje się wyniki, które pojawiłyby się na skutek różnych interwencji (ang. *interventions*). Badanie polega na podziale początkowo podobnej populacji na dwie grupy, a następnie porównaniu, czy interwencja przeprowadzona w jednej z nich (w tzw. grupie badawczej) istotnie różnicuje efekty względem grupy, która nie była poddana interwencji (tzw. grupa kontrolna). Kluczowe jest również uwzględnienie kontrfaktyczności, tj. poszukiwanie potencjalnych, hipotetycznych wyników, które mogłyby wystąpić przy przeprowadzeniu interwencji innego typu⁶. Badania drugiego poziomu pozwalają na wyjaśnienie sposobów powstawania zależności (w tym identyfikowanych w badaniach zerowego i pierwszego poziomu) oraz formalny opis procesu ich generowania⁷. Wykorzystywaną metodą mogą być np. (nieparametryczne) modele równań strukturalnych [por. Pearl, 2009].

Badanie relacji typu przyczyna – skutek w naukach społecznych jest dużo bardziej utrudnione niż chociażby w naukach ścisłych. W przypadku tych drugich możliwe jest prowadzenie eksperymentów w kontrolowanych i powtarzalnych (identycznych) warunkach, co *de facto* nie jest możliwe w naukach społecznych z uwagi na zmienność warunków, w których owe eksperymenty miałyby być przeprowadzane. Możliwe i często stosowane podejście obejmuje opisywanie pewnych prawidłowości przy założeniu, że wszystkie inne czynniki mogące wpływać na rezultat eksperymentu pozostają niezmiennione (założenie *ceteris paribus*). Jest to bardzo użyteczne, lecz niejednokrotnie stanowi zbyt duże uproszczenie w odniesieniu do obserwowanej rzeczywistości. W związku z powyższym – z uwagi na cel artykułu – w dalszej części zostanie zastosowane podejście mechanicystyczne [por. Hardt, 2014], z wykorzystaniem którego zostanie zaprezentowany teoretyczny mechanizm („droga”) od przyczyny do efektu, jednakże bez próby jego ekonometrycznej weryfikacji.

⁵ Przykładem zastosowania może być badanie Stocka i Watsona [1989], w którym autorzy analizują relację przyczynowo-skutkową pomiędzy różnymi wskaźnikami ekonomicznymi a ogólną aktywnością gospodarczą.

⁶ Między innymi za badanie tego typu David Card [Card, Krueger, 1994] został nagrodzony Nagrodą Banku Szwecji im. Alfreda Nobla w dziedzinie ekonomii. Kwestie kontrfaktyczności zostały poruszone już m.in. w „krytyce Lucasa” [Lucas, 1976].

⁷ Zastosowanie w naukach ekonomicznych: m.in. Hoover [2002].

5. Instytucje państwa a zawodność państwa

Instytucje polityczne i instytucje ekonomiczne są od siebie współzależne. Z jednej strony to organy stanowiące władzę ustawodawczą (a więc odpowiedzialne za kształt instytucji politycznych) kreują reguły gry w sferze ekonomicznej, czyli wpływają na postać instytucji ekonomicznych. Z drugiej jednak – wzrost siły ekonomicznej poszczególnych grup lub jednostek powoduje większe możliwości uczestniczenia w sferze polityki, a w konsekwencji wpływania na postać instytucji politycznych.

Zasadne zatem jest zaprezentowanie mechanizmów, za pomocą których można wykazać relację przyczynowo-skutkową pomiędzy instytucjami politycznymi i ekonomicznymi a zawodnością państwa. Analizie zostaną poddane dwie sytuacje, tj. gdy funkcjonują (1) instytucje wyzyskujące (zarówno polityczne, jak i ekonomiczne) oraz (2) instytucje włączające (również polityczne i ekonomiczne)⁸. Jak wykazuje Totleben [2018], możliwe jest także analizowanie sytuacji mieszanych (tj. takich, w których instytucje polityczne mają charakter włączający, a ekonomiczne – wyłączający lub odwrotnie), jednak ich długotrwałe istnienie nie jest obserwowane w rzeczywistości. Zwykle ewoluują one do określonego typu obu instytucji bądź dochodzi do rozkładu instytucji państwa i państwo staje się upadłe.

Jak wskazano w sekcji „Instytucje państwa”, wyzyskujące instytucje polityczne ograniczają dystrybucję władzy politycznej do społeczeństwa i utrudniają jej kontrolę oraz ewentualną pokojową zmianę. Z kolei wyzyskujące instytucje ekonomiczne oznaczają funkcjonowanie reguł, według których niektóre podmioty są uprzywilejowane w dostępie do rynku, a własność prywatna nie jest powszechnie gwarantowana. Takie środowisko instytucjonalne powoduje zaburzenie bodźców i mechanizmów rynkowych oraz sprzyja umacnianiu roli grup interesu. Odpowiednio silne – zarówno pod względem politycznym, jak i ekonomicznym – grupy interesu są w stanie tak ustanawiać obowiązujące w społeczeństwie reguły gry, żeby wzmacniać swoją pozycję kosztem pozostałych jednostek. Zjawisko to często

⁸ Rozważania prowadzone są w odniesieniu do funkcjonujących w praktyce instytucji, a nie ich deklaratywnej postaci. Istnieją bowiem kraje, które – zgodnie z deklaracjami – utrzymują włączające instytucje polityczne i system demokratyczny, podczas gdy faktycznie reguły demokratyczne i kontrola władzy są ignorowane lub omijane – w literaturze określane jest to terminem „nieliberalnej demokracji” [Zakaria, 1997]. Z kolei terminem „nieliberalny kapitalizm państwowy” [Ricz, 2021; Piątek, 2023] określa się sytuację, w której państwo deklaracyjnie zapewnia włączające instytucje ekonomiczne, jednakże w praktyce wykorzystuje swoją uprzywilejowaną pozycję do kreowania rent.

określane jest jako „pogoń za rentą” (ang. *rent-seeking* [Krueger, 1974]) i polega na wykorzystywaniu władzy politycznej (lub możliwości wpływania na decydentów) i prowadzeniu działań zmierzających do przechwytywania nadwyżek ekonomicznych od innych podmiotów (zachowania te nazywane są także „bezpośrednio nieproduktywnymi działaniami w dążeniu do zysku”, ang. *directly unproductive profit-seeking activities* [Bhagwati, 1982]). Zyskują na tym podmioty, które są blisko związane z władzą, a traci reszta społeczeństwa. Tullock [1967] nazywa to „grą o sumie ujemnej”, gdyż oprócz przesunięcia korzyści od jednych podmiotów do drugich dochodzi także do marnotrawienia zasobów na działalność nieprodukcyjną (czyli: przechwytywanie rent), co obniża efektywność gospodarowania i zwiększa ryzyko występowania zawodności państwa. Taką ewolucję instytucji oraz ciągłe wzmacnianie ich wyzyskującego charakteru Acemoglu i Robinson [2014] określają mianem błędnego koła (ang. *vicious circle*), co zaprezentowano na rysunku poniżej.

RYSUNEK 1

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Acemoglu, Robinson, 2014].

Wnioski te potwierdzają również prace empiryczne. Totleben [2018, s. 111–115] wykazuje, iż przyjęcie przez państwo wyzyskujących instytucji politycznych zwiększa w długim okresie ryzyko rozpadu struktur państwowych i *de facto* powoduje jego upadłość. Niemal 30% nowo utworzonych państw, które charakteryzowały się wyzyskującymi instytucjami politycznymi, upadało w ciągu pierwszych kilkudziesięciu lat swojego istnienia.

Z kolei funkcjonujące włączające instytucje polityczne i ekonomiczne ograniczają procesy pogoni za rentą i pozwalają na większą kontrolę władzy, a także sprzyjają równej dystrybucji praw (szczególnie wolności i własności). W konsekwencji społeczeństwa szybciej i bardziej równomiernie się bogacą, co z kolei zmniejsza ryzyko wystąpienia prób siłowego przejścia władzy w państwie z uwagi na większe koszty alternatywne wypowiedzenia posłuszeństwa władzy. Innymi słowy, bogacenie się jednostek w społeczeństwach, w których gwarantuje się wolność osobistą i prywatną, sprawia, że mogą one potencjalnie mniej zyskać, a więcej stracić na próbie niedemokratycznego przejścia władzy. Dlatego umacnianie są włączające instytucje polityczne i ekonomiczne, a z uwagi na demokratyczną kontrolę władzy występowanie zawodności państwa zdarza się relatywnie rzadziej. Acemoglu i Robinson [2014] nazywają to „kołem sukcesu” (ang. *virtuous circle*).

Ewolucja instytucji państwa nie jest jednak ani liniowa, ani deterministyczna. Acemoglu i Robinson [2014] wskazują, że instytucje państwa nie mają z góry określonej trajektorii rozwoju, co nazywane jest „dryfem instytucjonalnym”, w czasie którego ewoluują⁹. Co istotne, ewolucja ta może być zaburzona, przerwana, a nawet odwrócona przez nagle zdarzenie (takie jak wojna, zamach stanu, rewolucja, pandemia), czego przykładem mogą być rozpad ZSSR, irańska rewolucja islamska z 1979 roku czy też tzw. „arabska wiosna” z lat 2010–2012.

Funkcjonujące instytucje są przyczyną (choć niejedyną) sytuacji społeczno-gospodarczej i skali występowania zawodności państwa, jednakże zapewnianie ich włączającego charakteru nie może być traktowane jako warunek wystarczający do unikania zawodności państwa. Ponadto, na gruncie praktycznym, pomiar instytucji i ich przyporządkowanie bywają problematyczne, a niekiedy niemożliwe. Na przykład indeksy wolności gospodarczej mierzą wiele obszarów, a finalne konkluzje nie przesądzają jednoznacznie o występowaniu (bądź nie) wolności gospodarczej lub włączających/wyzyskujących instytucji ekonomicznych, a raczej wskazują na to, ile tej wolności jest faktycznie gwarantowane. Analogicznie wolność polityczna również mierzona jest w skali, a nie zero-jedynkowo. Wszystko to sprawia, że analizy instytucji, szczególnie poszukujące empirycznego potwierdzenia istnienia

⁹ Por. koncepcja *path-dependency* [Arthur, 1989].

relacji przyczyna – skutek, muszą być prowadzone wielopłaszczyznowo (często multidyscyplinarnie), z uwzględnieniem całego spektrum faktycznie funkcjonujących instytucji, a nie tylko ich deklaracyjnych postaci i nazw.

6. Podsumowanie

Podsumowując, artykuł przedstawia analizę relacji między instytucjami państwa a zjawiskiem zawodności państwa. Realizując cel artykułu, wykazano, że instytucje wyzyskujące, które charakteryzują się brakiem transparentności, ograniczonym dostępem do rynków oraz wysokim wpływem grup interesu na stanowione prawo, znacząco zwiększają ryzyko występowania zawodności państwa, głównie z uwagi na rosnącą siłę (ekonomiczną i polityczną) grup interesu. Z drugiej strony, instytucje włączające, promujące demokratyczną kontrolę, równość szans oraz praworządność, mogą skutecznie zmniejszać to ryzyko, tworząc sprzyjające warunki dla zrównoważonego rozwoju gospodarczego i społecznego. Dowody i mechanizmy przedstawione w artykule, poparte licznymi badaniami, wskazują na konieczność reform instytucjonalnych w kierunku zwiększenia udziału ludności w sferze ekonomicznej i politycznej, jak i zwiększenia przejrzystości działań publicznych. Dzięki zrozumieniu dynamiki zmian instytucji decydenci mogą lepiej projektować i wdrażać polityki, które będą sprzyjały bardziej stabilnym i sprawiedliwym systemom rządzenia, ograniczając tym samym ryzyko dokonywania nieefektywnych ingerencji w mechanizm rynkowy.

Przyszłe badania mogą koncentrować się na dalszej identyfikacji specyficznych mechanizmów, poprzez które instytucje wpływają na efektywność interwencji państwowych oraz na rozwój narzędzi polityki publicznej. Ponadto zasadne jest podejmowanie prób wykrywania relacji przyczynowo-skutkowej między instytucjami a zawodnością państwa z wykorzystywaniem metod ilościowych i modeli ekonometrycznych.

Literatura

- Acemoglu D., Robinson J., 2014, *Dlaczego narody przegrywają. Źródła władzy, pomysłowości i ubóstwa*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań.
- Arrow K.J., 1951, *An Extension of the Basic Theorems of Classical Welfare Economics*, [w:] *Proceedings of the Second Berkeley Symposium on Mathematical Statistics and Probability*, Neyman J. (red.), University of California Press, Berkeley, s. 507–532, https://digitalassets.lib.berkeley.edu/math/ucb/text/math_s2_article-37.pdf [data dostępu: 10.06.2024].

- Arthur B., 1989, *Competing Technologies, Increasing Returns, and Lock-in by Historical Events*, „The Economic Journal”, nr 99(394), s. 116–131.
- Balleisen E.J., Moss D.A., 2010, *Government and Markets: Toward a New Theory of Regulation*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Barr N., 2016, *Ekonomia polityki społecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań.
- Baszyński A., Kańduła S., 2010, *Zadania samorządu terytorialnego w świetle koncepcji zawodności rynku i państwa*, „Ekonomia i Prawo”, nr 1(6), s. 101–117, DOI: 10.12775/EiP.2010.007.
- Bhagwati J.N., 1982, *Directly Unproductive, Profit-Seeking (DUP) Activities*, „Journal of Political Economy”, nr 5(90), s. 988–1002.
- Carande-Kulis V., Getzen T., Thacker S., *Public Goods and Externalities: A Research Agenda for Public Health Economics*, „Journal of Public Health Management and Practice”, nr 13(2), s. 227–232, DOI: 10.1097/00124784-200703000-00024.
- Card D., Krueger A.B., 1994, *Minimum Wages and Employment: A Case Study of the Fast-Food Industry in New Jersey and Pennsylvania*, „The American Economic Review”, nr 4(84), s. 772–793.
- Cojanu V., Popescu A.-I., 2007, *Analysis of Failed States: Some Problems of Definition and Measurement*, „The Romanian Economic Journal”, nr 25 bis, s. 113–132.
- Cooter R., Ulen T., 2009, *Ekonomiczna analiza prawa*, C.H. Beck, Warszawa.
- Cox D.R., Wermuth N., 2004, *Causality: A Statistical View*, „International Statistical Review”, nr 72(3), s. 285–305.
- Debreu G., 1951, *The Coefficient of Resource Utilization*, „Econometrica”, nr 9(19), s. 273–292.
- Engerer H., 2011, *Security as a Public, Private or Club Good: Some Fundamental Considerations*, „Defence and Peace Economics”, nr 22(2), s. 135–145, DOI: 10.1080/10242694.2011.542333.
- Events, „Economic Journal”, nr 394(99), s. 55–63.
- Fiedor B., 2015, *Instytucje formalne i nieformalne w kształtowaniu trwałego rozwoju*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego”, nr 40(2), s. 83–107, DOI: 10.18276/sip.2015.40/2-07.
- Fjeldstad O.-H., Bøås M., Bjørkheim J., Kvamme F., 2018, *Building Tax Systems in Fragile States. Challenges, Achievements and Policy Recommendations*, Chr. Michelsen Institute, Bergen, <https://open.cmi.no/cmi-xmlui/handle/11250/2493493> [data dostępu: 10.06.2024].
- Granger C.W., 1969, *Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods*, „Econometrica”, nr 37, s. 424–438.
- Gruszevska E., 2017, *Instytucje formalne i nieformalne. Skutki antynomii*, „Prace naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Research Papers of Wrocław University of Economics”, nr 493, s. 36–50, DOI: 10.15611/pn.2017.493.03.
- Hardt Ł., 2014, *Modele mechanizmów i ich rola w wyjaśnianiu w ekonomii*, „Ekonomia”, nr 37, s. 79–103.

- Helmke G., Levitsky S., 2004, *Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda*, „Perspectives on Politics”, nr 4(2), s. 725–740, DOI: 10.1017/S1537592704040472.
- Hodgson G.M., 2002, *How Economics Forgot History. The Problem of Historical Specificity in Social Science*, Routledge, London–New York.
- Hoover K.D., 2002, *Causality in Macroeconomics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Jellinek J., 1921, *Ogólna nauka o państwie*, Księgarnia F. Hoesicka, Warszawa.
- Kamiński S., 2022, *Zawodność państwa we współczesnej polityce społecznej*, „Polityka Społeczna”, nr 583(10), s. 1–8, DOI: 10.5604/01.3001.0016.1069.
- Krueger A., 1974, *The Political Economy of the Rent-Seeking Society*, „American Economic Review”, nr 3(64), s. 291–303.
- Levin H., 1988, *Education as a Public and Private Good*, „Journal of Policy Analysis and Management”, nr 6(4), s. 628–641.
- Lipowski A., 2002, *Ekonomiczna zawodność państwa – krytyczna analiza ujęcia antyetyketycznego*, „Ekonomista”, nr 2, s. 165–193.
- Lucas R., 1976, *Econometric Policy Evaluation: A Critique*, [w:] *The Phillips Curve and Labor Markets*, Brunner K., Meltzer A. (red.), American Elsevier Pub. Co, New York.
- North D.C., 1990, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge–New York.
- Pearl J., 2009, *Causality (2nd ed.)*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Piątek D., 2023, *The Illiberal Model of State Capitalism in Poland*, „Ekonomia i Prawo. Economics and Law”, nr 22(1), s. 157–175, DOI: 10.12775/EiP.2023.009.
- Pigou A.C., 1932, *The Economics of Welfare (4th ed)*, Macmillan, London.
- Proag V., 2021, *Infrastructure Planning and Management: An Integrated Approach*, Springer, New York, DOI: 10.1007/978-3-030-48559-7.
- Ratajczak M., 2011, *Popularność ekonomii instytucjonalnej. Moda czy trwała zmiana?*, „Zeszyty Naukowe. Polskie Towarzystwo Ekonomiczne”, nr 9, s. 29–42.
- Ricz J., 2021, *The Anatomy of the Newly Emerging Illiberal Model of State Capitalism: A Developmental Dead End*, „International Journal of Public Administration”, nr 44(14), s. 1253–1263, DOI: 10.1080/01900692.2021.1874984.
- Rotberg R., 2004, *The Failure and Collapse of Nation-States: Breakdown, Prevention, and Repair*, [w:] *When States Fail. Causes and Consequences*, Rotberg R. (red.), Princeton University Press, Princeton.
- Stock J.H., Watson M.W., 1989, *New Indexes of Coincident and Leading Economic Indicators*, [w:] *NBER Macroeconomics Annual 1989 (volume 4)*, Blanchard O., Fischer S. (red.), MIT Press, Cambridge.
- Szarzec K., 2013, *Państwo w gospodarce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Szpak A., 2015, *Państwa upadłe jako źródło zagrożenia dla bezpieczeństwa i stabilizacji na świecie*, [w:] *Wybrane aspekty bezpieczeństwa w zakresie działalności podmiotów stosunków międzynarodowych*, Niwiński P., Ilnicki M., Woźniak-Krawczyk B. (red.), Wydawnictwo UG, Gdańsk.
- Totleben B., 2017, *Ekonomiczne uwarunkowania upadłości państw*, „Studia Oeconomica Posnaniensia”, nr 5(5), s. 59–73.

- Totleben B., 2018, *Ekonomiczne i polityczne uwarunkowania upadłości państwa*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Tullock G., 1967, *The Welfare Costs of Tariffs, Monopolies, and Theft*, „Economic Inquiry”, nr 5, s. 224–232, DOI: 10.1111/j.1465-7295.1967.tb01923.x.
- Weber M., 2002, *Gospodarka i społeczeństwo: zarys socjologii rozumującej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Williamson O.E., 2000, *The New Institutional Economics: Taking, Stock, Looking Ahead*, „Journal of Economic Literature”, nr 3(38), s. 595–613, DOI: 10.1257/jel.38.3.595.
- Wojtyna A., 2001, *Nowe kierunki badań nad ekonomiczną rolą państwa*, „Ekonomista”, nr 1, s. 9–40.
- Zakaria F., 1997, *The Rise of Illiberal Democracy*, „Foreign Affairs”, nr 76(6), s. 22–43, DOI: 10.2307/20048274.
- Zartman W., 1995, *Collapsed States. The Disintegration and Restoration of Legitimate Authority*, Lynne Rienner Publishers, Boulder.